

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ, ЕМОЦІЇ ТА МОВЧАННЯ: (НЕ)НОВІ АНАЛІТИЧНІ КАТЕГОРІЇ УСНОІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ (НОТАТКИ З МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ЦИКЛУ «ВІЙНА, НАУКА ТА ЕМОЦІЇ», ЧЕРНІГІВ, 2026)

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р. спричинило інтенсивне формування масиву усноісторичних джерел, значна частина яких уже впродовж п'яти років створюється синхронно з подіями. Така ситуація принципово змінює як природу самого джерела, так і підходи до його аналізу. Якщо в класичній усній історії часовий розрив між подією та її наративізацією вважався обов'язковою передумовою наукової рефлексії, то сучасному досліднику доводиться працювати з досвідом (переважно травматичним), який ще не завершився.

У цьому контексті Міжнародна конференція «Війна, наука та емоції: часові виміри усноісторичних джерел», організована та проведена 20—21 лютого 2026 р. управлінням культури та туризму Чернігівської міської ради спільно з Інститутом історії України НАН України, ГО «Чернігівський науково-дослідний центр антропології війни»¹, Українською асоціацією усної історії, ГО «Північна культурна столиця» та Documenting Ukraine Project, стала важливою платформою для міждисциплінарного обговорення проблем збору, збереження та «убезпечення» усноісторичних свідчень, що постають у періоди глибоких суспільних криз (воєн,

¹ Команда ГО «Чернігівський науково-дослідний центр антропології війни» з травня 2022 р. займається фіксацією усної історії російсько-української війни періоду повномасштабного вторгнення і вже чотири роки поспіль ініціює проведення заходів із серії «Війна, наука та емоції».

Цитування: Маховська С. Темпоральність, емоції та мовчання: (не)нові аналітичні категорії усноісторичних джерел (нотатки з Міжнародної конференції циклу «Війна, наука та емоції», Чернігів, 2026). *Український історичний журнал*. 2026. № 3 (588). С. 226—230.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

геноцидів, масових репресій, вимушених міграцій тощо), а також спровокувала «думання» про формування нового аналітичного поля, у якому темпоральність постає не тільки як характеристика джерела, а і як впливовий чинник його інтерпретації та введення до наукового обігу.

Метою цієї публікації є аналіз ключових підходів, репрезентованих у виступах учасників й учасниць конференції, з акцентом на часових вимірах усноїсторичних свідчень, ролі емоцій та феномені невисловленого.

Загалом упродовж двох днів конференції під час роботи дванадцяти секцій і трьох експертних панелей було проголошено сімдесят дві доповіді. Своїми результатами досліджень поділилися доповідачі й доповідачки з 11 країн світу (Азербайджан, Бельгія, Боснія, Канада, Литва, Люксембург, Німеччина, Польща, США, Україна, Франція). До обговорення окресленої проблематики долучилися дослідниці та дослідники з 18 міст України (Батурін, Вінниця, Ворзель, Дніпро, Житомир, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Ізмаїл, Київ, Кременець, Кропивницький, Львів, Ніжин, Одеса, Рівне, Тернопіль, Харків, Чернігів)².

Серед експерток конференції, які розгорнули професійну дискусію навколо процесів зміни темпоральностей усноїсторичних джерел про різні кризові періоди в історії України були: докторка історичних наук, співголова Української асоціації усної історії, професорка кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, старша наукова співробітниця Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана *Гелінада Грінченко* (Дніпро, Україна / Мюнхен, Німеччина), докторка історичних наук, завідувачка відділу в Національному центрі народної культури «Музей Івана Гончара» *Марина Гримич* (Київ, Україна), співголова Української асоціації усної історії, професорка Альбертського університету, директорка Канадського інституту українських студій *Наталія Ханенко-Фрізен* (Едмонтон, Канада), докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського *Ольга Коляструк* (Вінниця, Україна) та докторка історичних наук, професорка, директорка Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» *Алла Киридон* (Київ, Україна).

Однією з ключових тез експертного обговорення стало усвідомлення того, що сучасна усна історія функціонує в умовах відсутності часової дистанції між фіксацією свідчення та дослідницькою рефлексією. Як наголошувалося у виступах, історія зазвичай потребує часу — відстані між подією та її осмисленням. Якщо ж цієї відстані немає, то порушується традиційна логіка історичного дослідження. Особливо це стосується інтерв'ю періоду повномасштабного вторгнення, коли фіксується досвід, який ще перебуває в процесі формування, а отже усноїсторичне свідчення набуває рис залежного від часу джерела.

Важливим доповненням до осмислення часових вимірів усноїсторичних джерел є підхід, запропонований Н. Ханенко-Фрізен, яка розглядає час не лише як аналітичну категорію, а як пережитий досвід повсякденності. У її інтерпретації

² Програма конференції та відеозаписи секційних засідань удоступнені на сайті Інституту історії України НАН України (URL: <http://history.org.ua/uk/post/50387>).

війна постає як тривалий стан існування, що структурується через повторювані практики, тілесні реакції та емоційні ритми. Такий підхід дозволяє розширити розуміння темпоральності, включивши до нього вимір *lived time* — часу, що не лише фіксується в наративі, але й безпосередньо переживається респондентами.

Панель «На перетині темпоральностей» продовжила обговорення проблематики пленарних дискусій. Її розпочав виступ *Ольги Гайдамачук*, у якому вона відштовхувалася від спостережень Поля Рікера про трагічне сприйняття часу в умовах усвідомлення його скінченності та проаналізувала використання різних часових маркерів і тональностей в інтерв'ю, записаних командою *Prisma Ukraine* у 2022—2023 рр. Серед іншого, вона зауважила розриви досвідів на «до» й «після», які відбулися 24 лютого 2022 р., а також на спробах співрозмовників і співрозмовниць після омовлення пережитого відновити контроль над майбутнім. *Юлія Коцур* зосередилася на особливостях запису свідчень про Голодомор і тому, як на їхню змістовне й емоційне наповнення впливає відстань у часі. Її виступ спровокував жваву дискусію про те, кого можна вважати «свідком», а кого «очевидцем» подій. *Ярина Закальська* продовжила дискусію про емоційне наповнення свідчень про Другу світу війну і зіставила їх з історіями проживання повномасштабного російського вторгнення (як-от, прояви страху, надії чи радості в наративах). *Євгенія Подобна* на прикладі запису свідчень у м. Буча вказала на поступове «згортання» готовності ділитися спогадами й назвала потенційні причини цього явища, серед яких, наприклад, бажання уникнути ретравматизації чи досвід неетичного спілкування з інтерв'юерами. Вона також проілюструвала те, як побутові конфлікти після подій 2022 р. накладаються на спогади про цей час. Завершила дискусію *Наталія Отрищенко*, яка розповіла про напругу між різними темпоральностями в ситуації інтерв'ю та шляхи її мінімізації через перегляд ролі інформованої згоди, розбудову гнучких інституційних дизайнів і творення архівів як просторів для спільнот.

Окрема секція конференції була присвячена міжнародним досвідам роботи з усноісторичними джерелами та спогадами про кризові періоди у світовій історії. До обговорення цієї проблематики зокрема долучилися: докторка філософії, співзасновниця Люксембурзької мережі українських дослідників *Інна Ганишоу* (Люксембург), дослідник із Католицького університету Лувена *Еммануель Дебрюйн* (Лувен-ла-Нев, Бельгія), доктор філософії, дослідник із Сорбонни *Віктор Лузон* (Париж, Франція), очільник Меморіального центру Сребрениці *Хасан Хасанович* (Сребрениця, Боснія), докторка філософії з Денверського університету *Енн Петріла* (Денвер, США), а також дослідниця культурних погранич Центральної Європи з Ягеллонського університету, засновниця та директорка фундації «Добра Воля» *Аліна Добошевська* (Краків, Польща).

У фокусі дискусій на різних секціях конференції опинився багаторічний досвід збору й осмислення усноісторичних джерел про Голодомор 1932—1933 рр. (доповіді *Тетяни Боряк*, *Романа Молдавського*, *Оксани Крупенко*, *Михайла Костіва*, *Наталії Петрової*, *Анастасії Резепи*), Другу світову війну (доповіді *Олени Боряк*, *Тетяни Пастушенко*, *Світлани Гей*), Чорнобильську катастрофу (доповідь *Вікторії Науменко*), злочини радянської влади (доповіді *Оксани Годованської*, *Надії Пастух*), а

також фіксація, збереження та інтерпретація сучасних усних наративів, пов'язаних із російсько-українською війною, що становили більшість (доповіді *Гелінади Грінченко, Марини Гримич, Ольги Колястрок, Ірини Савченко, Наталії Литвинчук, Альони Тронь, Світлани Маховської, Олександра Головка, Олександра Коломийчука, Олександра Васяновича, Миколи Грінчука, Валентини Шевченко, Андрія Острянка, Наталії Сердюк, Олександра Кривобока, Ірини Коваль-Фучило, Уляни Севаст'янів, Олени Гринь, Світлани Щербіни, Оксани Ференц* та ін.).

Порівняльний аналіз українського та світового досвідів дав змогу долучитися до дискусії про спільні виклики й відмінності в роботі з усноісторичними джерелами і пам'яттю про кризові періоди (доповіді *Аллі Киридон, Світлани Телухи, Марини Демедюк, Марії Качмар, Тетяни Сторожко, Тараса Грищевича, Віталія Скриника, Лариси Юди* та ін.), а також виявити універсальні й локальні моделі вивчення воєнного повсякдення в умовах незавершеної історичної події.

Окремо слід згадати секцію «Військо, спротив і закон: методико-правові аспекти роботи з усноісторичними джерелами», у межах якої дослідники торкалися особливостей запису інтерв'ю з військовослужбовцями (*Олександр Филь, Ярослав Шкабура, Галина Клинова-Дацюк*), викликів під час збору усних свідчень ветеранів дивізії Ваффен СС «Галичина» (*Оксана Хом'як*), специфіки використання усної історії в правоохоронному полі (*Сергій Адамович*) та пенітенціарній системі (*Наталія Щербина*).

Досвідом роботи з усноісторичними джерелами про різні кризові періоди в історії України, реалізованих у межах різних проектів Українського інституту національної пам'яті та Національного музею Революції Гідності, поділилися співробітниці згадуваних інституцій *Тетяна Привалко, Тетяна Ковтунович, Леся Онишко, Наталія Позняк-Хоменко, Ірина Рева*.

Традиційно результати своїх напрацювань оприлюднили майбутні історики, студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка. Упродовж кількох років вони записують свідчення очевидців російської окупації на Чернігівщині під керівництвом *Олександра Коваленка, Тамари Дорохіної та Сергія Токарева*, чії доповіді також стали предметом жвавого обговорення аудиторії.

Узагальнюючи результати дводенних обговорень, варто зупинитися на кількох ключових тезах.

1. Темпоральність усноісторичного джерела як багаторівнева категорія включає щонайменше час події, час розповіді, час запису інтерв'ю та час його інтерпретації. Однак у контексті війни ці рівні не лише співіснують, а й перебувають у стані постійної взаємодії та напруження. Особливого значення набуває те, що теперішнє в інтерв'ю не є фіксованим. Воно постає як рухома одиниця, що перебуває в процесі становлення. Це означає, що свідчення не лише відображає досвід, але й бере участь у його формуванні.

2. Повторні інтерв'ю дозволяють простежити, як змінюється не тільки зміст, але й структура усноісторичної оповіді. Вони дають змогу зафіксувати процес трансформації пам'яті, а не лише її результат. Зміни можуть проявлятися у появі нових сюжетів, зникненні або маргіналізації раніше значущих епізодів, зміні емоційного тону оповіді.

3. Емоції відіграють ключову роль у структуруванні свідчення. Емоційні стани змінюються з часом — від шоку й страху до адаптації та іронізації. Ці трансформації безпосередньо впливають на форму наративу. Первинні інтерв'ю часто характеризуються фрагментарністю та високою афективністю, тоді як пізніші — більшою впорядкованістю та емоційною стабільністю. Отже, емоції є невіддільним елементом усної історичної інтерв'ю, що забезпечує перехід від безпосереднього переживання досвіду до його осмислення в часі.

4. Проблема невисловленого або тиші набуває особливого значення в умовах «історії без дистанції». У виступах учасників неодноразово наголошувалося на існуванні «сліпих зон» інтерв'ю — фрагментів досвіду, які залишаються поза вербалізацією. Ці зони не є випадковими. Вони можуть бути зумовлені травматичністю досвіду, браком мовленнєвих ресурсів, невизначеністю щодо майбутнього тощо. Водночас їхня конфігурація змінюється з часом. Повторні інтерв'ю демонструють, що невисловлене може або інтегруватися в наратив, або закріплюватися як стабільна форма мовчання.

5. Одним із принципово нових аспектів, підкреслених на конференції, є зміна позиції дослідника. Як зазначалося у виступах, сучасні історики проживають події паралельно з їхніми респондентами, вони автоматично стають учасниками процесу формування усної історичної джерел, їх співтворцями, і водночас «змушені» здійснювати їх аналіз у реальному часі. Це означає, що дослідницька інтерпретація більше не є відокремленою від події, а здійснюється в тому самому темпоральному вимірі, що формує нові методологічні та етичні вимоги до роботи істориків.

6. В умовах війни, що триває, усної історичні дослідження виходять на перший план як спосіб фіксації досвіду «тут і тепер», що дозволяє говорити про створення не архіву, де традиційно зберігаються спогади про минуле, а «архіву теперішнього», який не лише зберігає свідчення, але й відбиває процес їх становлення як джерел.

Отже, матеріали Міжнародної конференції «Війна, наука та емоції: часові виміри усної історичної джерел» засвідчують формування з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну нової оптики усної історичної досліджень, у якій час, емоції та мовчання набувають змістовно іншого значення як на етапі джерелотворення, так і під час аналізу усної історичної свідчень, що відкриває нові можливості для осмислення незавершених історичних подій.

Надійшла / Received 11.03.2026

Світлана МАХОВСЬКА

Державний науковий центр захисту

культурної спадщини від техногенних катастроф /

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

Svitlana MAKHOVSKA

State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage

against Technogenic Disasters /

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)